

Det bliver ikke i familien:

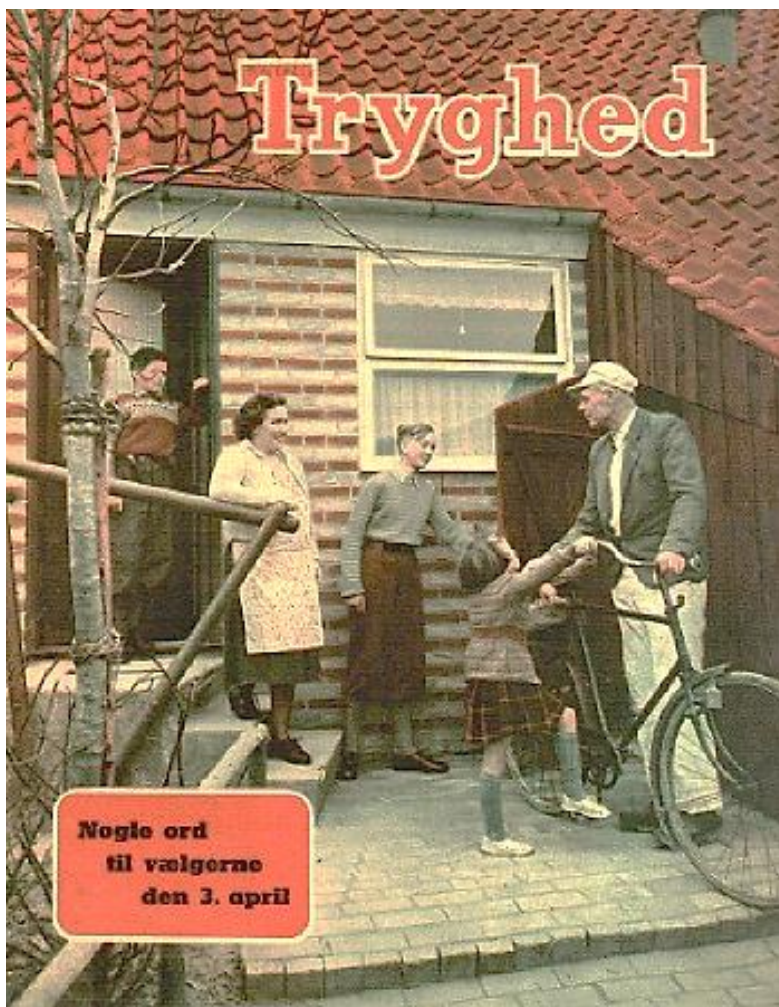
Om velfærdsmetaforik i Jette Drewsens roman, *Tid og sted* (1978)

Anne-Marie Mai, Syddansk Universitet

Hos de mange forfattere, der debuterer fra midten af 1960'erne til midten af 1970'erne, er en tematik omkring velfærdsstatens familieliv vigtig. Kirsten Thorup, Charlotte Strandgaard, Inge Eriksen og Suzanne Brøgger skriver eksempelvis løs om opbruddet fra et familiemønster med udearbejdende mandlig forsørger, en husmor og nogle børn. Litteraturen interesserer sig for det forhold, at kvindernes vej ud på arbejdsmarkedet forandrer familien, selv om de udearbejdende kvinder i stor stil påtager sig dobbeltarbejde og stadig fungerer som husmødre. Det ser ud til, at de nye forfattere, der æstetisk bryder op fra 1950'ernes og de tidlige 1960'eres modernisme, også interesserer sig for opbrudstematik, hvad enten det drejer sig om generation, familie, arbejdsliv, køn eller kunst. En klassisk modernistisk tematik omkring splittelse, drifter og identitetsopløsning, der blev ført i felten af Villy Sørensen og Klaus Rifbjerg, forsvinder selvfølgelig ikke ud af det litterære billede, men sættes i en ny ramme og fortolkning af nye tematikker omkring køn, familie og hverdagens velfærdsliv (se Mai 2011).

Danmark tilpassede sig relativt tidligt, i perioden fra 1960'erne og ind i 1970'erne, en ny familiestruktur med to forsørgere. Der blev indført nye bestemmelser omkring barselsorlov, familieplanlægning, udbygning af daginstitutioner og pleje af ældre (jf Borchorst 2006, 189ff). Velfærdsstaten er således i sin opbygningsfase på vej ind i en samfundssituation, hvor intet længere er givet for hverken far, mor, bedsteforældre eller børn. Familien bliver et midlertidigt fælleskab, løst bundet sammen af roller, der også er under hastig reformulering.¹

På forsiderne af Socialdemokratiets programmer kan man se forandringerne. Billedet på et valgprogram fra 1951 viser en mor med to sønner og en datter, der uden for deres lille rækkehus vinker farvel til den udearbejdende far. Billedet er dog tvetydigt: Moren og børnene hører til i hjemmet, men hele familien er faktisk på vej ud af rækkehuset, og den mindste pige vil tydeligvis gerne med sin far. Billedet bliver næsten et forvarsel om, at i den yngste piges generation vil kvinderne komme med ud på arbejdsmarkedet.



Socialdemokratiets valgprogram 1951

Socialdemokraterne kæder ofte familien sammen med den velfærdsstat, der er under opbygning. Den nye stat er tryk som familien, og den vil give familien tryk, selv om den paradoksalt nok faktisk begynder at tømme familien for opgaver med socialisering og omsorg.

Man kan her bemærke en karakteristisk metonymisk sprogbrug hos socialdemokraterne. Partiet taler i 1950'erne i højere grad om "hjemmene" end om "familierne", når det drejer sig om børns og forældres liv. "Hjem" er både et mere højtideligt og et materielt metonym for "familien". I valgprogrammet "Frihed og velfærd" fra 1957 hedder det: "Gennem fire generationer har Socialdemokratiet været fortaler for de danske hjem" (4), og statsminister H.C. Hansen ser det som partiets opgave at "sikre og trykke hjemmene i Danmark" (2).

Begrebet om "det trykke hjem" spiller en stor rolle i arbejderbevægelsens historie. Eksempelvis kan man bemærke, hvorledes Ulrik Peter Overbys slagsang "Socialisternes March" (1871) fremhæver nedbrydningen af arbejderhjemmet under kapitalismen: "Vor arne er kold, og vort hjem kun et skjul / for trængsler og tvedragt og savn", og hos Martin Andersen Nexø munder det store epos *Pelle Erobreren* (1906-1910) ud i en skildring af opbygningen af et nyt hjem, "Gryet",

Pelles og Ellens hjem uden for byen, der vil blive omgivet af gode, sunde arbejderboliger. Proletaren er i Nexø's optik en hjemløs, og den socialistiske kamp er en kamp for et hjem. Nexø husker fra sin barndom livet som en tjenestedreng, der paradoksalt nok ikke måtte forlade sin husbonds gård. "Vi tjenestefolk var Vandrefolket, en Slags Zigøjnere, midt i alt det bosiddende. Vi hørte ikke med: den Skaansomhed, hvormed man behandlede de bosiddende, fik vi ingen del i" (313). En af Nexø's stærkeste skildringer af proletarens liv, *Ditte Menneskebarn*, centrerer sig om Dittes kamp for at opretholde et hjem for sine mindre søskende.

"Hjemmet" er en gammel og stærk metafor i forbindelse med Socialdemokratiets familiepolitik og velfærdstækning. Men metaforikken ændres og udvikler sig i løbet af det 20. århundrede.

I 1970 ser man på forsiden af Socialdemokratiets arbejdsprogram et foto af et ungt par med deres barn. Manden, kvinden og barnet går med hinanden i hånden i en dejlig skovlysning under overskriften "Retten til at være menneske". Familien, der før i tiden var grundlaget for arbejdsliv og socialisering, er blevet en dekorativ fritidsinstitution, hvor børn og voksne kan hygge sig inden for eller uden for hjemmets fire vægge – eller i alt fald prøve på det!



Socialdemokratiets arbejdsprogram 1970

Den dekorative familie

En af de mange forfattere, der fortæller om familiens forandringer under velfærdsopbygningen er Jette Drewsen. Hendes roman *Tid og sted* (1978) handler om en karakteristisk tendens til tømning af familiens funktioner og opgaver i velfærdsstatens opbygningsfase. Romanen skildrer en gruppe mennesker – skolekammerater, beslægtede, bekendte – med nedslag på forskellige tidspunkter fra marts 1961 til oktober 1976.

Mens flere af samtidens romaner af eksempelvis Bente Clod og Jytte Borberg fokuserer på kvindefrigørelsestematikker, som også Jette Drewsen selv i romanen *Hvad tænkte egentlig Arendse* (1973), fortæller hun i *Tid og sted* om familien, især set ud fra kvindernes synsvinkel. Familien fremtræder som en ustabil social relation. Den er ikke længere et gammelt, klippefast faderhus, som kvinderne kæmper sig fri af.²

Jette Drewsen bryder en traditionel romankronologi: Hun indleder med en beretning om personerne i april 1974 og vender herefter tilbage til marts 1961, efterfulgt af marts 1966 og oktober 1968. Afslutningskapitlet daterer sig til oktober 1976. I løbet af de små 15 år er flere af personerne blevet forældre, men den familiestruktur, de selv har oplevet som børn, er ved at være en saga blot. Deres egne forældre er blevet pensionister, der indretter sig og taler på en måde, som familiens børnebørn simpelthen ikke begriber.

Et voksent søskendepars mor dør, men døden danner ikke en markant eller vigtig begivenhed for de efterladte og overstås hurtigt, tyst og anonymt. Datteren, den lesbiske universitetslærer Helle, bruger dødsfaldet som en undskyldning for at opsøge en veninde, hun er interesseret i som partner, mens hendes bror, lægen Ejvind, tager et sovepulver. Senere giver de to intellektuelle søskende sig til at "teoretisere" over morens død, idet selve følelsesrelationen synes at være faldet sammen. Svigerdatteren Elise føler sig klemt og "frataget retten til at sørge over et menneske, som havde stået hende nær" (173).

I løbet af de 15 år, romanen omfatter, bliver den enlige, fraskilte forælder en karakteristisk figur, og de, som ikke bliver skilt i løbet af de 15 år, overvejer deres situation og mulige vej ud af den "dekorative familie" (177).

Jette Drewsen skildrer forskellige variationer af de nye familieforhold i romanen: et middelklasseægtespar (lægen Ejvind og lægesekretæren Elise) med halvstore børn på vej mod utroskab og skilsmisse, en arbejderfamilie (kassedamen Ingrid og taxachaufføren Niels), der holder sammen trods mandens utroskab, en lesbisk universitetslærer (Helle), der lever som single, en ung arbejdsløs akademikerpige (Birgitte), der flytter i kollektiv med sit barn og fravælger sit barns far, en journalist (Laila), der som purung har fået foretaget abort uden sine forældres vidende, men som voksen vælger at få barn, da hun bliver gravid efter et onenightstand (med Ejvind), og at finde en social far til barnet. Det bliver en ældre mand, der fungerer som både far, bedstefar og barn i familien – så længe det nu varer. Han losses lidt tilfældigt ud af den interimistiske familie efter en ikke alt for hyggelig "hjemmeaften".

Der er, som lægesekretæren Elise tænker, opbrud i gang rundt omkring hende, og i mange år har hun brugt alle kræfter på at undgå opbruddet, men nu ønsker hun sig kræfter til netop at

gennemføre det: "Ikke fordi hun ikke var glad for Eje, hun var meget glad for ham, men hun havde ikke mere at gøre der. De kunne godt leve resten af deres liv på rutine, og rutine med varme og solidaritet, men noget 'noget' manglede, – hun smilede, fordi hun tænkte 'noget' med citationstegn omkring – 'noget' manglede" (171). Far, mor og børn har for Elise nærmest været en eksamensopgave, der er bestået, og som kan sættes i glas og ramme. Mens "noget", dvs. nærvær, sanselighed og liv, forbindes med en mere frigjort seksualitet. Familielivet ser ud til at stivne i rutiner, mens "noget" måske venter på den anden side af parcelhushækken.

Jette Drewsens roman fremviser karakterernes skrøbelighed og illusioner omkring de nye familiære situationer og konstellationer. Der er sket meget i løbet af de 15 år, romanen omspænder, både når det gælder de materielle rammer om familielivet og de seksuelle relationer. Men følelsesmæssigt står personerne i stampe: De hænger fast i den barndom, de aldrig fik afsluttet, fordi barndommens familieform forvandt så at sige 'overnight', før de var klar til selv at få styr på tilværelsen, og de savner fortsat deres forældre som forældre. De holder et mulighedsfelt åbent frem for at træde i karakter som ansvarlige deltagere i nære menneskelige forhold. Livet er på vej til at blive dekoration.

De aborterende

Romanens første episode, der udspiller sig i påsken 1961, handler om gymnasiepiggen, den senere journalist, Laila/Lappa, der med et vist besvær får talt sig frem til en abort hos en overlæge, helt uden sine forældres kendskab. Kæresten er ikke til megen hjælp. Han indskrænker sig til at sende breve med erklæringer om, at han virkelig er en stor lort, og for resten er han forelsket i en anden, selv om han også er lige ved at blive genforelsket i sin gravide kæreste, der optræder så selvstændigt. Det er kammeraterne, der hjælper Lappa; men det er mest hende selv, der klarer sig igennem den uhyggeligt forløjede snak med overlægen og sygeplejerskerne på afdelingen og sit fysiske og psykiske sammenbrud efter aborten. Episoden med aborten bliver et symbol på et postfamiliært liv, hvor den enkelte kan styre reproduktionen, men det sker igennem handlinger, der kommer til at forme sig som psykiske og fysiske overgreb på individet selv.

Muligheden for fri selvvalgt abort blev indført i Danmark som det første vesteuropæiske land i 1973, og velfærdsstatens opbygningsfase indrammes således af to love, der har stor betydning for familien: loven om folkepensionen fra 1956 og loven om fri abort fra 1973.

Den unge generations liv hinsides den traditionelle eneforsørgerfamilie er på mange måder frisættende, men det er også et liv med indgreb i det overleverede livsgrundlag. Det er hele familiestrukturen, der psykologisk bliver "aborteret".

Ved den efterfølgende terminsprøve vælger Lappa symbolsk et emne om Ludvig Holberg, der kræver stor viden, frem for idiotemnet, "velfærdssamfundet", som klassekammeraten Elise skriver om – i øvrigt ud fra den synopsis, som Lappa planter til hende på pigetoiletet. Lappas aborthistorie viser, at der er behov for en gentænkning af hele det projekt omkring oplysning, som historikeren, forfatteren og moralfilosoffen Ludvig Holberg i sin tid gjorde til grundlaget for et

moderne samfund og ideen om myndige samfundsborgere fra alle stænder, der skal bidrage til det fælles bedste.

Der må tænkes dybt og grundigt over de ændringer, som velfærdssamfundet lægger op til. Velfærdssamfundet ligner foreløbig en idiotstil, som man måske nok lige kan klare at få skriblet ned. Men i realiteten er det hele det moderne oplysningsprojekt, der har trukket lange spor fra det 18. til det 20. århundrede, der må genformuleres.

Alligevel er det ikke hele romanens sandhed om velfærdssamfundet: Et nyt etageboligbyggeri ser ud til at kunne skabe mere åbne relationer mellem de moderne mennesker, i al fald i Jette Drewsens 1970'er-optik.

Boligblokken

Som et modbillede til den imploderende familie skildres midt i romanen kvindernes liv i et etageboligbyggeri, hvor nogle af karaktererne i en periode bor. Kvinderne mødes i vaskekælderen og udveksler oplevelser og erfaringer med børn, ægteskab og arbejde. De er på barselsorlov, er hjemmegående eller har halvdagsjob og er på en måde hverken opslugt af familien eller arbejdet. Der er tale om "en rituel fortrolighed" (107) mellem kvinderne af næsten mytisk art: "Kvinder ved brønden" er netop den arkaiske titel på kapitlet om vaskekælderen. Kapitlet viser først og fremmest, at kvinderne i denne sammenhæng er oplevende, tænkende og følede mennesker, der fortæller om deres liv og kan få råd og dåd af medsøstre.

Etagebyggeriet bliver en lille velfærdsidyl, hvor man om ikke "kommer hinanden ved", så dog er i stand til at optræde menneskeligt, hensyntagende og medfølede. Selve boligformen med lejligheder, der gør det muligt for kvinderne at gå ud og ind hos hinanden og i kælderen dele vaskemaskiner, beforder samtale, og på den dag i 1966, kapitlet fortæller om, er der tv-transmission fra den hollandske tronfølgers bryllup med en tysk mand. Brylluppet er kontroversielt, fordi brudgommen er tysk, og flere protester og voldelige sammenstød mellem politi og demonstranter finder sted under transmissionen. Kvinderne lever sig ind i tronfølgerens forelskelse og parrets mod til at trodse konventioner og holde ud med de røgbomber, der bliver kastet imod dem. De er forargede over, at tv-speakeren dækker sig over for kritik ved at gøre nar ad brudeparret: Man transmitterer alle begivenhederne, men gør grin med det hele.

Kvinderne bruger tv-udsendelsen som anledning til at tale om deres egne bryllupper, deres samliv og børn. Den nygifte Elise kommer ikke med ind i tv-stuen i første omgang, men får alligevel spurgt de mere erfarne kvinder om "familie-forøgelse" under samværet i vaskekælderen. "Jamen, når det sådan pludselig er der, sådan et barn, man slet ikke har kendt før, kan man så godt få tid og råd til det? – Sig mig, er De kommet galt af sted, sagde Ingrid og lo. – Galt og galt, jeg er jo gift, men. – Er De helt sikker? – Ikke helt. Og det var sådan set heller ikke lige meningen. – Det er ikke ret tit, det lige er meningen, sagde Margit" (100). Beskrivelsen af barnet som en fremmed, der forstyrrer forholdet mellem mand og kvinde, udstiller de udfordringer, det nye samliv giver.

Fortroligheden mellem kvinderne er næsten større end mellem dem og deres mænd. Margit erklærer, at hun bliver hos sin mand, fordi hun ikke kan være alene; Ingrid husker sin første

kæreste og har lyst til at møde ham igen, men nyder sin mand Niels, også seksuelt, og synes, at han ligner tv-brylluppets brudgom. Da hun har sex med Niels om aftenen, tænker hun på, at deres samliv næppe kan fortsætte i en sådan harmoni. "Det er min mand, tænkte hun, og det kan umuligt blive sådan ved, ingenting bliver ved på den måde, man kan lige så godt gøre sig klart, at på et eller andet tidspunkt holder det op" (113). Samtidens familiære uro gør det svært at tro på, at en ægteskabelig lykke kan fortsætte. Men forholdet og den seksuelle lykke varer ved, også selv om Niels har været Ingrid utro, fordi hendes forelskelse i ham "nærmest var en belastning for ham" (161). Ingrid er ude af stand til at hævne sig: Hun ikke kan blive seksuelt ophidset af en anden mand, og det ærgrer hende.

Kapitlet om kvinder ved "brønden" skitserer en lille velfærdsidyl, hvor kvinderne hverken er henvist til ensomheden, ægteskabets tosomhed eller den traditionelle eneforsørgerfamilie, men idyllen ligner alligevel mest et pusterum mellem de mange familie- og samfundsforandringer.

Blodets bånd

I velfærdssamfundet er mange forpligtelser, der førhen var familiens, overtaget af statslige institutioner. Gamle forældre passes uden for familien, og på hospitalet tager man sig af de syge. På Elises hospitalsafdeling er specialisterne grundige, og lægerne sender også skrækslagne 90-årige til omfattende undersøgelser, selv om sygeplejerskerne svagt protesterer. Alle gyser over de billeder, der viser alvorlig sygdom. Om en læge hedder det: "Han så op på billederne igen og sagde, at det var godt, at det ikke var én, man kendte og holdt af, der så sådan ud indvendig. Der kunne ikke være langt igen" (169). Sundhedssystemet er en sfære uden nærhed, hvor man er patient, før man er menneske. Det ser ud til at være vanskeligt at orientere sig i de nye livsformer og helt finde ud af, hvem og hvordan man skal vise ømhed og nærhed. Hvornår er man menneske, hvornår er man professionel, og er fortrolighed overhovedet kærkommen?

Elise og overlægen Gert på hendes afdeling er ved at indlede et seksuelt forhold. Elise flirter sig ud af alt, siger en kollega om hende, og hun nyder at opleve nærhed med Gert, der dog alligevel helst skal forblive en fremmed for hende. Hun forestiller sig, at han måske skal "spille far" for hendes datter, og det er ham, hun nu skal gå i seng med. Men det er ikke etableringen af disse forpligtende, familiære relationer, der interesserer hende: Det er derimod hans professionalisme, hans evne til iskoldt at aflæse røntgenbillederne, der vækker hendes følelser for ham, også selv om billederne lader ham uberørt. Man ønsker sig nærhed, men skal samtidig helst ikke komme hinanden for nær i de nye relationer.

Forandringerne i familieforholdene betyder simpelthen et tab af følelsesmæssig og psykologisk orienteringsevne. Personerne er på gyngende grund, når det gælder engagement og empati, og velfærds- og sundhedssystemet er måske nok effektivt, men suger også menneskeligheden ud af relationerne. Enhver form for empati falder ned i et bundløst svælg mellem systemet og den enkelte.

Elises veninde fra opgangen, Ingrid, har en stærk drøm, da hun en nat har ligget vågen for at vente på sin ægtemand, Niels, der sandsynligvis er ude med en anden kvinde. Ingrid drømmer om

sin mand og sin søn, der ligesom glider sammen som en figur, der er forbundet med noget absolut fremmed: en sort mandlig filmstjerne. Hun selv er på arbejde og passer kassen med nøgne, hvide bryster, hvilket personalechefen siger ser yndigt ud. Alle relationer ser ud til at være seksualiserede, samtidig med at de netop ikke er det. Ingrid balancerer med en stor bunke varer:

lidt efter gik hun ned ad en trappe, som snoede sig, og inde i et rum ved siden af trappen sad hendes moder med en skål af blod fra en, der var død, og moderen så op på hende og sagde: – Det er dig, der er død, og det kunne hun ikke forstå, fordi hun så klart kunne huske, at det var Elises svigermor, der var død, og det forklarede hun sin mor, som smilede og sagde, at det var godt, at det var uden for familien, én de ikke kendte så meget, og så var der ingen grund til at sidde og se på fremmede menneskers blod, og Ingrid tænkte, at hun manglede Claus. (165)

Mens hendes mand og den ene af hendes sønner er anbragt i en relation til hinanden på stor afstand af Ingrid selv, er den anden søn fraværende.

Morens erklæring om, at Ingrid er død, kan både pege på, at hun er et uønsket barn, en skål blod/en abort, og at hun som voksen er ved at gå til grunde i sit forsøg på at vinde fodfæste i sin tilværelse. For moren afgør Ingrids benægtelse af familierelationen til det døde blod sagen, og moren smiler og befrier sig for blodskålen. Fremmede menneskers liv og død er hende uvedkommende, men Ingrid opdager, at Claus er borte. Måske er det ham, som er død? De blodets bånd, som morens blodskål repræsenterer, er imidlertid ikke længere skæbnesvangre. Man kan tale sig ud af dem og bort fra blodskålen/livmoderen/den livgivende offerkalk, og moren er ubekymret over at fejle i sin symboltolkning. De nye relationer mellem forældre og børn er vanskelige at få på plads: Pludselig mangler nogen i billedet som Ingrids søn Claus – vel at mærke uden at hun har mærket/sanset hans fravær.

Situationen med den symbolske blodskål har en parallel i skildringen af Helles forhold til sin mor. Moren hævder, at hun ikke aner noget om Helles seksuelle præferencer, samtidig med, at det er tydeligt, at hun for længst har gennemskuet situationen. Men lesbianisme passer ikke ind i den ældre generations familiemønster, hvor man skal blive en sød gammel bedstemor omgivet af børn og børnebørn, fejre fødselsdag og servere is med chokoladesovs. Helle selv er en smule jaloux på det nære forhold, hendes mor har til sit barnebarn: "Du er rigtig blevet bedstemor, skal jeg love for, sagde Helle. – Det siger du på den måde, fordi du er misundelig, sagde hendes mor. – Du mener, at jeg også skulle anskaffe mig et skib og et barn og et flag og en mand" (124). Moren taler temmelig brutalt sin datter ud af familien og fratager hende "blodets bånd", idet hun erklærer, at hun i højere grad anser sin svigerdatter for at være sin datter: "Med Elise føler jeg jo, jeg har en datter" (127).

Man kan ligne en familie uden at være det, og man kan være en familie uden at ligne det, synes at være et udsagn af romanens tematisering af de vanskelige nye relationer. De "nærmeste" er blevet en størrelse, der konstant må redefineres følelsesmæssigt og socialt. Efter optrinnet, hvor Helle erklærer sig lesbisk midt under familiemiddagen, ser Elise på sin datter, sin svigermor

og sin mand og prøver at ryste billedet på plads igen: "Elise sad på den anden side af bordet og så over på de tre, som nu sad afslappet og harmonisk og dannede familie" (127).

En tid af forandringer

Jette Drewsens roman *Tid og sted* skildrer forandringer i de nære relationer i den periode, hvor velfærdsstaten er under opbygning og den traditionelle eneforsørgerfamilies tid er ved at være forbi. Personerne går fra at være indlejret i eneforsørgerfamilie til at skulle redefinere deres rolle som forsørgere, ægtefæller, samlevere, kærester, fædre og mødre, sønner og døtre. Intet er længere sikkert andet end den enkeltes behov for en nærhed og intimitet, som ikke er givet og garanteret af familien og dens skål af blod og kød. Det er et besværligt projekt konstant at skulle afbalancere familieforholdet og sin egen rolle. Udgangen på konfrontationen mellem Helle og hendes mor bliver den, at Elise ved sig selv tænker: "Alle de ting, som skulle falde sammen, for at familien kunne fungere, tog meget af hendes tid, hendes tankeverden, og alligevel var det nok rigtigt, at der var andre ting, hun burde tænke på. Hun var sjældent enig med Helle, men Helle havde ikke haft helt uret, der var noget galt i at grave sig længere og længere ind i sin egen lille familie" (129).

Den enkelte slipper fri af de familiære bånd, der har begrænset mennesket moralsk og socialt, men det frisatte liv er fuld af følelsesmæssige omkostninger. Og i denne opbrudstid er det ikke rigtig acceptabelt at være tilfreds med sit liv, sin mand og sine børn. Ingrid skammer sig næsten over stadig at være forelsket i sin mand. Hun føler, at det er problematisk, at hun intet ønske har om at gøre sig fri, og at hun tolererer hans forhold til andre kvinder.

Modtagelsen af Jette Drewsens roman var overvejende positiv, og romanen blev opfattet af alle anmeldere som et bidrag til samtidens diskussion af hverdagsliv og kønsroller, og den blev læst i lyset af ungdomsoprøret og venstreorienteret debat af samliv og familie.

For anmelderne Poul Borum og Jens Kistrup fremstod den som et fint og u-skematisk stykke litteratur. Let polemisk i forhold til tidens mange kvindebøger fremhæver Borum, at bogen er uden "klynk" og "pegefingre", men at den er fuld af genkendelige hverdagsdetaljer, og at skildringerne af det seksuelle er uden foragt. Her er faktisk kvinder, der får noget dejligt ud af at have sex, idet det underforstås, at den kombination er alt for sjælden i tidens andre kvindeskildringer. Karaktererne er ikke "romanspecialiteter", og bogen skildrer "menneskeligt dagligliv" (Borum 12).

Jens Kistrup anlægger samme synspunkt og anser romanen for at være den hidtil bedste skildring af midttressernes opbrud og mange forandringer i kultur og samfund, som fik så store konsekvenser for familien. Set i hans optik fortæller romanen, at ungdomsoprørets kamp mod "systemet" i virkeligheden var en krusning på overfladen, der forliste, men det varslede om en langt mere omfattende forandring af de nære relationer i familien og mellem mennesker. Romanen fortæller om et opbrud, der "især kommer til at få langtrækkende virkninger i første omgang for kvinderne, i anden omgang for familien".

Bettina Heltberg er kritisk over for bogen i sin anmeldelse i *Politiken*. Hun finder, at personerne er for overfladisk beskrevet, og især den lesbiske Helle er så skematisk, at hun minder om et produkt, skabt af et "EDB-anlæg": "Åh, bær hende ud!".

Heltberg hævder, at romans idé og synsvinkel kunne være et interessant bidrag til debatten om kønsroller og kvindeliv, men det fungerer ikke, fordi Drewsen som digter ikke kan løse opgaven med virkelig at fortælle om, hvordan menneskers individuelle forudsætninger også er med til at skabe deres liv. Alt skal ikke forklares som forårsaget af køn, social arv og statsmagt. Men den historie magter Drewsen ifølge Heltberg slet ikke.

Jette Lundbo Levy anlægger et andet synspunkt, idet hun erklærer, at bogen er en opmuntring for den 68-generation, der befinder sig på midten af deres vej igennem livet. Hun bemærker, at selv om bogen tangerer en skildring af atommarchen i 1961, et tema om arbejderklassen og anvender det berømte årstal "1968" har den sit fokus et andet sted: på hverdagslivet for kvinder og børn. Romanen tager med kunstnerisk nænsomhed fat i de temaer, som 68-generationen slås med: "Følger man med i Information i de politiske debatter på venstrefløj og i annoncerne med de mange tilbud om terapi og lettelse, så kan det ikke være nogen hemmelighed, at mange fra den generation ikke har oplevet nogen velsignet modenhed, men at alt i denne midterfase forekommer grimt og øde". Romanen er her en god "status", som er præcis i sin beskrivelse af menneskelige dilemmaer og problemer, og som konkret fortæller om familielivet frem for om de samfundshistoriske begivenheder. Dens "historieopfattelse" – som det hedder med et rigtigt halvfjerdsudtryk – er velgennemtænkt og konsekvent.

Anmelderne læser således romanen som skildring af en samtidig menneskelig virkelighed og en status på tiden efter ungdomsoprøret i 1968. Selv om der hersker en mindre uenighed om, hvorvidt romanen er kunstnerisk vellykket eller ej, er man enig om, at den skal læses som en kunstnerisk virkelighedsfortolkning, der giver læserne mulighed for at tænke over deres eget liv i en tid, der er fuld af forandringer. Ungdomsoprøret gik måske hurtigt i sig selv og lod mange uberørte, men andre forandringer var på vej i velfærdsstaten, og det er dem, romanen ifølge anmelderne omhandler. Dens "historieopfattelse" rykker fokus væk fra 68 og lader læseren socialt og mentalt se i andre retninger.

Romanen lader ikke problemerne blive i familien; det nye postfamilære liv i velfærdsstaten ser ud til at kræve blod, sved og tårer.

Romanens brudte kronologi fortæller om, at det er en brydningstid, hvor personerne bevæger sig to skridt frem og tre tilbage i deres håb om et bedre liv. Tidens gang læger ikke alle sår. Snarere tværtimod. Personerne modnes ikke med tidens og livets gang. Livet, forandringerne og vanskelighederne fortsætter bare. Romanens opbygning lader tema og form gensidigt udtrykke hinanden. Velfærdslivet må fortælles stykvis og delt. Det har ingen forløsning, forsoning eller slutning.

Litteratur

- Borchorst, Anette. "Om nødvendigheden af at tænke køn og ligestilling med i velfærdsreformer", in Jørn Henrik Petersen og Klaus Petersen (red.), *13 løsninger for den danske velfærdsstat*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2006.
- Borum, Poul: "Fuld af kærtegn", *Ekstra Bladet*, 17.10. 1978, s. 12.
- Christoffersen, Mogens Nygaard: *Familiens forandring i det 20. århundrede. Demografiske strukturer og processer*, København: Socialforskningsinstituttet, 2004.
- Drewsen, Jette: *Tid og sted*, København: Gyldendal, 1978.
- Heltberg, Bettina: "Tid, sted – og individ", *Politiken*, 17.10. 1978, sektion 2, s. 5.
- Kistrup, Jens: "Opbruddet der forliste og fortsatte", *Berlingske Tidende*, 17.10. 1978, u.s.
- Lundbo-Levy, Jette: "Papyrushud og faldskærmssilke", *Information*, 17.10. 1978, u.s.
- Mai, Anne-Marie: *Hvor litteraturen finder sted*, bd. III, København: Gyldendal, 2011.
- Nexø, Martin Andersen: *Erindringer. For lud og koldt vand. Vejs ende*, bd. II. København: Det danske Sprog og Litteraturselskab og Borgens Forlag, 1999.
- Overby, Ulrik Peter: "Socialisternes March", 1871,
http://www.ugle.dk/snart_dages_det_broedre.html
- Socialdemokratisk valgprogram 1957. *Frihed og velfærd*.
Nordisk kvindelitteraturhistorie, København: Rosinante, 1993.

¹ For en nærmere beskrivelse af forandringer i familiestrukturen under opbygningen af velfærdsstaten se Mogens Nygaard Christoffersen. Heri hedder det: "Folketællingerne og de senere beskæftigelsestællinger sammen med omnibusundersøgelserne har gjort det muligt at følge udviklingen på dette område. Man vil ifølge sagens natur være tilbøjelig til at undervurdere husmoderrollens omfang ved sådanne opgørelser, fordi et stort antal kvinder kan have været husmødre i kortere eller længere tidsrum uden at være det netop den dag, de blev interviewet. Fra 1940-65 var næsten halvdelen af kvinderne i alderen 15-74 hjemmegående husmødre på tællingsdagen. Herefter skete der et brat fald i andelen, der er husmødre. I 1990 udgjorde husmødrene således kun 5 pct. af de 15-74-årige kvinder på interviewdagen. I 1960 kan man iagttage en meget tydelig tendens til, at kvinderne i stort tal ophører med at være erhvervsaktive i 25-årsalderen, altså når de får børn [...]. Mens to tredjedele af de 20-årige var erhvervsaktive, så var det kun en tredjedel af de 30-årige kvinder, der var det i 1960. Dette mønster er totalt ændret 25 år senere. For det første har de 25-30-årige i 1985 en meget høj erhvervsaktivitet på hen ved 90 pct. I de aldersgrupper, hvor kvinderne har små børn, fastholder de den høje erhvervsdeltagelse i 1985. 15 år senere er billedet ændret, idet en væsentlig større del af de unge kvinder under 30 år befinder sig under uddannelse. Erhvervsdeltagelsen i år 2000 er derfor væsentlig lavere for de helt unge kvinder, end det var tilfældet omkring 1985" (130).

² Begrebet *faderhus* refererer til kvindelige forfatteres skildring af ægteskab og familie i 1800-tallet og begyndelsen af det 20. århundrede; udtrykket stammer fra den svenske forfatter Fredrika Bremer og er titel på bd. II af *Nordisk kvindelitteraturhistorie*, 1993.